

A MEGIDÉZŐ MÉDIA – ADA KALEH, EGY ELTŰNT SZIGET ÉS HAJDANI LAKÓI

EGY RÁDIÓDOKUMENTUM, AZ ÉLHETŐ, DE SZÉTSZÓRT KÖZÖSSÉG NYOMÁBAN

Média-kontextus

A Prix Europa médiafesztivál 26 éve létezik. 1987-ben alapították Amszterdamban, az Európa Tanács és az Európai Kulturális Alapítvány javaslatára. Először különböző helyszíneken rendezték meg a versenyt, majd 1996-tól az állandó székhelye Berlin-Brandenburg lett, az RBB, a Rádió Berlin Brandenburg látja vendégül és szervezi a média-versenyt, amelyben 9 kategóriában vehetnek részt a nem kereskedelmi médiában alkotók. Évente díjazják a legjobb európai televíziós, rádiós produkciókat, valamint az újmédia alkotásait. A díjak 6000 Euró és a Prix Európai Díj. Évente októberben körülbelül 1000 média-szakember, szerkesztők, riporterek, független producerek vesznek részt az egyhetes rendezvényen, több mint 40 európai országból. A zsűri munkája és a díjazás demokratikus és átlátható folyamatban zajlik. Támogatja az EBU, az Európai Műsorsugárzók Uniója.

A Prix Europa médiafesztivál egyik kategóriája a rádió-dokumentumok szekciója. A rádió-dokumentumokat műfajilag a „story telling”, vagyis a történetmesélés fogalommal azonosítjuk. Így ezek a művek Európa különböző történeteit mutatják és őrzik meg az utókor számára, sajátos körképet adva a kontinens társadalmi jelenségeiről, emberi sorokon, vagy politikai tényfeltáró eseteken keresztül. Ebben a kategóriában évente körülbelül 30 műsor hangzik el, a legérdekesebb európai történetek.

A dokumentum-műfaj, a „storytelling” valódi életeket és valós társadalmi folyamatokat mutat meg. Ezek elemzését végzem el, abból a szemszögből vizsgálom a műveket, hogy milyen szerkesztői értékek alapján készülnek el a pályaművek és hogyan tükrözik Európa sokszínű értékvilágát.

A média felelősségét, szerepének fontosságát nem kell bizonygatnom, inkább idézem Umberto Eco-t, aki aláhúzza pozitív hatását, amikor Catherine David, Frederic Lenoir és Jean-Philippe de Tonnac egy beszélgetőkönyvben kérdezték a „túlélés marketingjéről”: „...Egyes esetekben a józan megfontolás és a média erkölcsi nyomása gyökeres változást hozott. Az én nemzedékem még nem tartotta olyan nagy becsben a fákat, mint a mai gyerekek, akik már ebben a szellemben nevelked-

nek. Másként viszonyulnak a cigarettához, a szörmebundához és még sok minden máshoz is. Itt, Olaszországban az emberek már hajlandók három kukát használni, az egyikbe a műanyagot, a másikba a papírt, a harmadikba az üveget dobják...” (Carrière 1999:264).

Miután magam is hiszek, egyetértek a média pozitív hatásának lehetőségében, ezért egy olyan rádió-dokumentum-műsort mutatok be, amelyik kognitív és affektív eszközök (háttérzajok, pl. motorcsónak, vízcsofogás) segítségével mutat be egy történetet, egy kisközösség békés együttélésének emlékét, amit szétromboltak, ez összekapcsolódik az ökológiai rombolással, a sziget eltüntetésével.

A román műsorkészítő, Liliana Nikolae munkája a 2011-es Prix Európán hangzott el, természetesen a hazai, vagyis romániai – sugárzás után.

Ada Kaleh, the Vanished Island (29 perc)

A dokumentum egy mára eltűnt dunai sziget történetét mutatja be, közben megismerjük az ott élők kulturális világát, azt a kisközösséget, ami jól működött, de egy politikai döntés nemcsak a szigetet, hanem az ott élő közösséget is szétrombolta. (A műsorból az alkotó hozzájárulásával idézek.)

„Ada Kaleh egy dunai sziget volt egészen addig, ameddig el nem árasztották 1970-ben. A kommunista rezsim úgy döntött, elsüllyeszti a szigetet, hogy egy vízierőművet építsen a területre. Az Ada Kaleh-i lakosokat – a többségük török etnikumú volt – a terület elhagyására kényszerítették. Ez a távozás sokuk számára valódi tragédiát jelentett.

Liliana Nikolae elindult a lehetetlenbe, a korábbi lakosok segítségével fedezi fel a sziget atmoszféráját és történetét.

Zela: Nevem Zela. Ezen a szigeten éltem 12 éves koromig. És még ma is, 54 évesen, rendszerezen álmodozom az Ada Kaleh szigetről.

Egur: Engur Ahmed vagyok, 26 éves koromig éltem az Ada Kalehen.

Riporter: Ezekkel az emberekkel szálltam egyik reggel csónakba és kezdtem el az utazást a Dunán.

Háttérzaj: motorcsónak, hullámok...

Riporter: Derűs reggel, a Duna sziporkázik Zela: Pontosan oda megyünk, ahol Ada Kaleh volt. A szívem ott van.

Engur: Én is érzelmes vagyok. El nem tudom mondani, hogy érzek... Úgy megyünk oda, mintha haza mennénk.

Háttérzaj: hullámok...

Riporter: Ada Kaleh „Megerősített Szigetet” jelent, vagy „Az Erőd Szigetet”. De a halformájú sziget, ami megtöri a Duna nyugodt folyását a kanyarban, ellentétben azzal, amit most a vízierőmű „Vaskapu 1” tesz, szóval mondhatjuk, hogy a sziget lényegében egy erőd otthona.

Háttérzaj: hullámok, vízimadarak...

Riporter: egy csillag alakú erőd. Ezt az osztrákok építették 1444-ben,²² a jól ismert Vauban-rendszerben. A vastag falai a támadást megnehezítik... alagutakkal vagy katakombákkal, ahogyan a helyiek hívják.

Engur: Most pont a sziget közepén vagyunk. Itt volt a találkozóhely. A sziget két részre tagolódott: a városiakra és a külvárosiakra.

Háttérzaj: motorcsónak...

Riporter: Megállunk a csónakkal a Duna közepén. Ez az a hely – mondják – ahol látható a mecset tornya, amikor a víz alacsony” (Nicolae 2010).

A „hely” helye életünkben

A dokumentum elején a hallgató érzelmileg is ráhangolódik a békés sziget hajdani atmoszférájára, miközben kognitív szembesülés is történik, vagyis, hogy itt mecset állt valamikor, tehát egy muszlim közösség élt a szigeten. A tér, az emberi mikrokozmosz, a hely mint olyan jelentősége az elmúlt évtizedekben világszerte felértékelődött, a műemlékek rekonstrukciója, a „kastélykultusz” a rendszerváltó poszt-szocialista országokban persze egyfajta társadalomtörténeti folytonosság iránti vágyból és egyúttal természetesen gazdasági haszon kilátásokból elegyedett, de a 100 éves házak mozgalom, vagy a KÉK, a Kortárs Építészeti Központ nonprofit városutárpályái mind azt bizonyítják, hogy szükségünk van a régi helyeink ismeretére, a hozzájuk való kötődésre, mert ez biztonságot és identitást nyújt egyszerre. A kettő természetesen összefügg.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón* című munká-

²² Az eredeti műsorban hibásan hangzik el, mivel Vauban 1633–1707-ig élt, francia marsall, hadmérnök.

jukban jegyzi meg, hogy „A kor másik fontos sajátossága... a biztonság keresése, a **biztonság felértékelődése** az emberi célok között...” (Kapitány – Kapitány 2013:452).

A biztonság megszerzése, ami az anyagi, egzisztenciális biztonságot jelenti, igen nehéz, ugyancsak retteg a kor embere a munkanélküliségtől, a betegségetől, a bűnözéstől, az ellenőrzöttségtől és számtalan egyéb társadalmi jelenségtől, amelyeket szintén a Kapitány-házaspár idézett könyvében olvashatunk részletes felsorolásban. Inkább azt a kérdést tehetjük föl, hogy mitől **nem** szorong az ezredforduló embere...?

Az a kevés területe életünknek, amiből biztonságot meríthetünk, fogódzót találhatunk éppen a hely, a lokalitás, ahol felnőtünk, amit jól ismerünk, aminek szabályaiban, szó szoros értelmében vett ösvényein jól eligazodunk. Ismerjük a házat, aminek van hátsó bejárata a másik utcából, ismerjük a rövidebb utat a falut megkerülve az almáskerthez vagy éppen az Ada Kaleh-i törökméz- és cukorka-árus helyét, a pékséget, ahol a legjobb kalács kapható. Ismernek minket is, a közösség, ahol élünk átlátható és biztonságos.

Most folytassuk, hogy jelenik ez meg Liliana Nikolae rádió-dokumentumában.

Riporter: a sziget hossza nem volt több 600 méternél és szélessége sem haladta meg a 150 métert. És egy 1930-as népszámlálás szerint 450-en éltek itt, többségük török volt.

Háttér: török zene...

Riporter: az évszázadok alatt a sziget vagy török, vagy osztrák fennhatóság alatt állt. A helyzet 1921-ben megváltozott, amikor egy népszámlálást követően a lakosság a Romániához való csatlakozást választotta.

Háttér: lapozás zaja...

Joan: Otto Acherl naplójából olvassunk, amit Ada Kalehről írt 1905-ben. „Nap nap után, a fügefáka rügyei kezdenek sarjadni, amikor az első levelek nagyra nyílnak az alsó régiókban. Kis füge, mogyorófák és törpe tölgyek vad összevisszaságban nőnek a domboldalon. Magasabban hatalmas diófák erős koronával és ágazattal, tele pihés barkával, tört világos borostyánszínben áttörve. A nap a virágokon csüng”.

Háttér: lapozás zaja...

Riporter: a sziget történetén túl, azon túl, amit a könyvekben, beszámolókból találunk, vagy a sziget egyetlen monográfiájában, amit Ali Ahmen imám publikált 1937-ben, megismerhetjük a szigetet azok történeteiből, akik itt éltek.

Zela: Gyermekkoromban egy napom így nézett ki: reggel a nagymama vert ki minket az ágyból. Minden reggel tejet ittunk és apánk, aki pék volt, küldött hozzá mindig kürtös kalácsot vagy kenyeret. Délután különleges török ételeket ettünk.

Engur: mi fiúk futballoztunk a Duna partján. A mi házunk pont a folyóparton volt, és rendszeresen horgásztunk a vízben. Leggyakrabban pontyot fogtunk...

Zala: volt rák is.

Engur: igen, féltem tőlük, de finomak voltak.

Zela: a gyümölcsök olyan nagyok voltak, jóízűek, lédúsak. Egyetlen birs többet nyomott, mint egy kiló. Voltak oltott fügefák is a szigeten. 10 vagy 7 füge volt egy kiló. Volt egy fajta eperfa is, aminek a gyümölcse a feketeszederére emlékeztetett. Volt, hogy pecáztunk... sütkéztünk egész nap!" (Nicolae 2010).

A sziget, mint szimbolikus környezet – harmóniában ember és természet

A humán viselkedés komplexitását tárgyaló Csányi Vilmos megállapítja, hogy „Az emberi csoportkultúrákban a csoportszerkezet rendkívül szoros, a csoportnak általában állandó vagy hosszabb időre szóló telephelye van. A csoport tagjai erőforrásaik megszerzése és egyéb aktivitásaik során folyamatosan és magas szinten kooperálnak. A csoporton belüli agresszió minimális” (Csányi 1999:17).

Lám, az Ada Kaleh sziget török származású és román származású lakói békességben éltek, dolgoztak, sportoltak és nevelkedtek a szigeten. Nem uszultak egymás ellen, igaz, nem is volt ilyen politikai manipuláció, megosztó szándék, vagy gazdasági szorongatottság, szűkös erőforrás a háttérben.

Ez a rádió-dokumentum – ahogyan a humán-ökológia – egy szimbolikus környezetként mutatja be az egykor nagyon is valóságos szigetet. Ahogyan Lányi András módszertani kiindulópontként meghatározza a *Természet és szabadság* előszavában: „A humánökológia a szimbolikus környezetben zajló emberi együttélést vizsgálja... vizsgálódásai alapegységének nem a biológiai egyedeket tekinti, hanem a társulást, az értelmes és értelemalkotó interakciót, ami személyi létünknek egyszerre feltétele és következménye. /.../ Az elvont egyéniség és még elvontabb közösség-koncepciók helyett kiindulópontját a személy életét alkotó kapcsolatokban keresi” (Lányi 2000:17).

A rádió-dokumentum szerzője éppen a közönségre volt kíváncsi, azokra az emberi kapcsolatokra, amelyek összefűzték Ada Kaleh lakóit, és amelyek a sziget eltűntetése, elárasztása után is élnek, az emlékekben, történetekben.

Riporter: (zajok az iskolából) Volt egy iskola is a szigeten. A tanulók törökül és románul tanultak. Azután a városháza, Ali Kadri impozáns háza. Ő volt a sziget leggazdagabb lakója. Aztán volt egy kórház, egy csendőrségi egység is, amit később rendőrséggé alakítottak – Ali Ahmed visszaemlékezéseiből idézve – „erőszakos szóváltás, vagy bűncselekmény sosem történt a szigeten”. Ada Kalehnek saját mozija is volt.

Zela: Hónapokig játszották ugyanazokat a filmeket, és mivel semmi nem történt és unatkoztam volna, mégis minden nap ott voltam.

Engur: Megtanultuk a filmeket a szívünkkel. Orosz filmek voltak.

Zela: ... és amerikaiak.

Engur: a berlini fal leomlásáról, Sztálingrádról...

Film-hang: „Európa egyik legnagyobb vízierőműve fekszik itt a Gura Vaii Gátnál (zene)”. „A Duna vízszintje 40 méterrel emelkedik meg, és teljesen elönti az Ada Kaleh szigetet, ami egzotikus bájáról ismert, de még inkább a parti erődítményéről” (zene).

Riporter: 1968-ban az Alexandru Shaia mozi stúdió készített egy filmet: „Az utolsó tavasz az Ada Kalehen”. Az emberek Ada Kalehen nem látták, de megélték a filmet.

Filmhang: „Ezt a filmet abban a reményben készítettük, hogy megőrizzük az Ada Kaleh sziget emlékét és az erődítményt, ahogyan az 1968 tavaszán állt”.

Zela: „Gyerek voltam, 11 éves, és emlékszem, hogy a szüleim nagyon idegesek voltak. A hatóságok már korábban megmondták, hogy el fogják önteni a szigetet. Nem tudtuk, hogy hová menjünk: Törökországba, vagy maradjunk Romániában? A nagymama döntött: Romániában maradunk. Szomorúan emlékszem vissza anyám testvéreire, aki úgy döntött elmegy. Törökországba mentek... Emlékszem a sírásra, amikor elkezdtek ledönteni a házakat. Néha még ma is hallom.

Engur: Nem hittem a szememnek. Emlékszem, néztem a vonatról, ahogyan lerombolják a házunkat. Azt a házat, amelyikben születtem. Ez volt a legnagyobb fájdalom, amit valaha éreztem. Egy-két

nappal később kerítettem egy csónakot és átmen-tem a szigetre. A ház alapjáig le volt rombolva, de volt még néhány dolgunk ott. Találtam egy üveg bort, berúgtam tőle. Sírtam...” (Nicolae 2010).

A társadalom élete című tanulmányban John Dewey kitér a múlt átörökítésének folyamatára, amikor így ír: „A biológiai élethez hasonlóan a társadalom is az átörökítés folyamatainak keresztül létezik. Ez az átörökítés a tettek, a gondolatok és az érzelmek közlése útján megy végbe az idősek és a fiatalok között” (Dewey 2000:178). Így történt ez Ada Kaleh szigetén is, ahol az öregek átadták a fiataloknak mindazt, ami számukra fontos és megtartó tudás volt és így működik ez akkor is, amikor a média segítségével kapunk hírt egy valaha létezett közösségről. Kommunikáció történik, közösségi kommunikáció, ahogyan John Dewey írja: „Azt mondhatjuk, hogy a társadalom nem egyszerűen az átörökítés és a közlés folyamatai által létezik, hanem az átörökítésben és a kommunikációban... A kommunikációban teszi lehetővé a részvételt a megértés közösségében, ez biztosítja az intellektuális beállítottságok hasonlóságát is. Az utóbbiakon múlik, hogy képesek legyünk megfelelni a társadalmi várakozásoknak és követelményeknek” (Dewey 2000:178).

A dokumentum szerzője mutatja meg számunkra a történetet, amiből megismerjük a sziget életét, a hajdani szigetlakók emlékei és elbeszélései által egy új, emlékező narratíva születik, a sok egyéni narratívából.

Riporter: Ratoi Tudor – a Mehedinti Nemzeti Archívum vezetője – szobájában egy régi albumot lapozunk. Lassan és fokozatosan felidézzük fel ismét Ada Kaleh világát, ami jelenleg néhány tonna víz alatt fekszik.

Ratoi: A sziget megmaradt az emberek emlékében az itt termelt kitűnő áruk révén: kávé, törökméz, cigaretta... a szigeti gyár 17 féle cigarettát gyártott.

Riporter: Még a királyi család is vásárolt cigarettát innen!

Ratoi: Pontosan. És 1931 májusában, II. Károly, Románia királya meglátogatta a szigetet. Itt van egy fénykép a látogatásról. A király Nicolae Iorgával ment a szigetre.

Riporter: A sziget egy fajta Port Franco volt. A helyi, tradicionális termékek vámmentesek voltak. És úgy néz ki, a király nem ment üres kézzel a szigetre, sok ajándékot adott a helyieknek, többek között adott cukrot is, a híres Törökmézhez.

Ratoi: Itt van egy eredeti címke egy doboz Lokum mogyorós törökmézzel. Ezt az édességet a szigeten gyártották. Itt egy másik címke „A szultán kedvence”!

Riporter: ismét a visszaemlékezésből idézünk: „Omer Adil gyára 1933-ban négy kondér törökmézet gyártott naponta, 20 kiló cukor és 3 kiló keményítő felhasználásával. Ezzel túlszárnyalta még a Mehmet Kadri gyárát is”.

Háttérzaj: csomagolás gyűrődése...

Ratoi: Mmmm. Édes, egy csipetnyi pisztácia; a dobozra LoKum van írva, törökméz és egy boltban vettem, ami török árukat árul. A múltban ezt közvetlenül a szállítótól tudtuk megvásárolni.

Joan: Mindenféle fajta édességet árultak: törökmézet, nyalókát, nugátokat, cukorkákat, mindenféle édességet, amit gyártottak. A mozi előterében egy fiú kibérelt egy bódét és a szünetekben meg lehetett venni ezeket az édességeket... Még az iskola elé is kimentek. Volt egy török, már meghalt, Isten nyugosztalja, a neve Hasszán volt...

Háttérzaj: panelházak...

Joan: A nevem Constantin Joan és történelemtanár vagyok. 71 évvel ezelőtt születtem, ennek a víztározónak a fenekén. Most valószínűleg halak úszkálnak itt, amit úgy gondolom, 1 méter iszap fedhet. Orsova régi városára gondolok.

Háttérzaj: panelházak (Nicolae 2010).

A feature műfaja – érezni és érteni, avagy a citromdzsem készítése

Az emlékezők szavaiból *megérti és megérzi* a hallgató, hogy Ada Khaleden egy működő közösség létezett, a török és román lakosság békés együttélése, ami iránt a nyugat-európai, vagyis francia Jean-Claude Carrière így beszélt Jean Delumeunak, az említett beszélgető-könyvben:

>...mi, nyugat-európai emberek, valóban a „sokasodó magány”, vagy Umberto Eco kifejezésével élve, „az elszigetelt személyiségek” idejét éljük, s a csoportszellem mintha kiveszőben volna. Részben ezért kell nélkülöznünk azt a fajta szolidaritást, azt a közösség nyújtotta támaszt, amiben a régi korok emberének része volt. A hamarosan lezáruló évszázad „száműzött” bennünket a hagyományos bizonyosságok falai közül< (Carrière 1999:279).

Az ezredforduló ember ismét felértékeli a korábbi tudásokat, ahogyan a Kapitány-házaspár kötete megállapítja:

„A korábbi tudások felértékelése együtt jár a korábbi korok tisztelésével; a hagyomány, a közösségi tradíciók kultuszával (s ebben a konzervatív értékrendszer kilencvenes évekbeli megerősödése mellett az ember – hiányok által felerősített – közösségigénye, közösségkeresése, a régebbi, közösségibb életformák iránti nosztalgia is szerepet játszik)” (Kapitány – Kapitány 2013:463).

Ezt a trendet találjuk, halljuk viszont Liliana Nicolae műsorában is, vagyis, hogy a hallgatók megismerjék a múlt egy jól működő közösségét, amiről – e műsor nélkül – az idővel távozó lakosokon kívül senki nem tudna. A sziget emléke is eltűnne, a szigettel együtt. A média megőrző felelősségét is aláhúzza ez a rádió-dokumentum.

„Joan: meséltem Hassanról... igen, Hassan egy középmagas, pocakos fickó volt, aki románul is jól beszélt.

Riporter: volt bajusza is?

Joan: nem, de mindig fehér köpenyben járt, hogy megfeleljen az egészségügyi előírásoknak, ehhez pedig vörös színű török fezt hordott. Egy háromkerekű kocsit tolt, amiben két hordó jég volt, ebben tartotta a fagyaltot. Üveggel volt letakarva, hogy a port távol tartsa. A kocsi fehérre volt festve, a felirat rajta „Hasszán csemegé”. Kár, hogy senki nem készített fényképet róla...

Az iskolai szünetekben mindenki Hasszántól vásárolt. Bement a belvárosba hogy ott árusítson, aztán visszament megint az iskolához. Néha a felesége helyettesítette; ő arckendőt viselt.

Riporter: Constantin Joan mosolyog Hassan emlékezésén. Élő gyermekkori emlékek. Emlékszik még a gyermekkorából, hogy kihagyott osztályokat, fogott egy csónakot és átcsónakázott Ada Kalehbe. A sziget volt az alap-búvóhely. Senki nem gondolta, hogy ott kellene keresni.

Joan: Minden alkalommal bementem a mecsetbe. Szerettem megmosni a kezem és csodálattal bámultam a hatalmas szőnyeget a mecsetben. Szerettem a fűben is leheveredni...

Riporter: az Ada Kalehi lányok egzotikus szépsége mellett a fiatalembert a török árusok szakértelme is lenyűgözte.

Joan: ha egy bögre lekvárt vagy gyümölcskompót egy-két lejért adtak, 10-15 lejt kértek egy üveg füge dzsemért.

Riporter: Füge dzsemet is hoztunk. Itt van!

Joan: Nagyon köszönöm. De mit adhatnék cserébe?

Riporter: az Ada Kaleh-i történeteidet. A dzsemet egy olyan asszony készítette, aki a szigeten élt.

Zela: hogy készül? Mi a receptje?

Engur felesége: citromban kell tartani.

Zela: anyám is így csinálta, citromban tartotta.

Kb. két óra hosszat. Közben elkészítette a levet, aztán hozzáadta a fűgét, amit előbb jól megmosott...

Engur felesége: a receptet a szigeten tanultam..." (Nicolae 2010).

Kiemelem, hogy a közösségben egymás nyelvének ismerete is fenntartotta a kohéziót, ahogyan a Monarchia területén békésen élt együtt a sokszor már gyerekként többnyelvű állampolgár. Ennek azért tulajdonítok nagy jelentőséget, mert ahogyan Csányi Vilmos megállapítja: „Az emberi kultúrák lényegében a szociális vonzódás, a kommunikációs kényszer és a tárgyszeretet által folyamatosan működtetett funkcionális szabályrendszerek. Ide tartoznak az emberi kapcsolatokra vonatkozó szabályrendszerek, a tárgyak előállítására (*citromdzsem...* – *kiemelés* S.J.), használatára, cseréjére és termelésére vonatkozó szabályok, amelyek a kultúra keletkezésére, értékeire, működésére, történetére vonatkoznak. A nyelv az az általános kommunikációs rendszer – maga is szabályrendszer –, amely a kultúrában működő egyes szabályok formulálásában, egyének és nemzedékek közötti átadásában közreműködik és így tükrözi az adott kultúra teljességét” (Csányi 1999:25).

Riporter: nem tudtuk visszautasítani a török kávé meghívást, ami egy töröktől érkezett, akinek az apja és a nagyapja kávéházas volt Ada Kalehen. Engur követte a szülei nyomdokát. A sziget elárasztása után Orsovában egy kocsmában készítette tovább a kávé.

Háttérzaj: konyha.

Engur: felforralod a vizet, majd beleteszed a kávé és a cukrot... ha 100 kávé kell készítened, akkor is külön készíted. Ez az, ahogyan a török kávé készül.

Háttérzaj: konyha.

Engur: 4 nagy kávé és még lesz egy kicsi is...

Zela: emlékszel rám?

Engur felesége: nem nagyon...

Zela: az Ada Kaleh-i pék lánya vagyok.

Engur felesége: emlékszem a pékre, Luta bácsira (nevetés). Nagyon jó kenyeret készített. Meg szoktuk várni a kenyeret, nem ettünk addig, amíg kenyeret nem kaptuk tőle (nevetés).

Zela: Emlékszik a szigetre, Ada Kalehre?

Engur felesége: persze, hogy emlékszem!

Engur: ott szerettünk egymásba! (nevetés). Nem tudtunk megszabadulni egymástól!

Engur felesége: te szegény!

Engur: a feleségem...

Engur felesége: Ahmet Mioara. 65 éves vagyok és a szigeten éltam 4 éves korom óta. A sziget és a cigarettagyár között ingáztam, ahol dolgoztam. Könnyű volt találkozni a leendő férjemmel. A sziget kicsi volt, és sokat láttuk egymást. Vékony és magas volt, sokat dicsért engem... Szerette a hosszú göndör hajamat!

Engur: magas, szép hajú, karcsú nő volt... megmondtam neki minden nap, hogy szeretem.

Riporter: és még ma is megmondja neki?

Engur: meg hát! Édesem, szeretlek!

(mindketten nevetnek)

Zela: nehéz lehetett mindkettejüknek, hiszen egyes családból származnak.

Engur felesége: végül megragadtam a kezét és hazavittem, mivel az én embereim nem szerették, mivel török volt, és az ő családja meg nem szeretett engem, mert én meg román voltam. De végül a szerelem győzött és a nulláról kezdtük.

Török zene...

Engur: oh, szép volt a szigeten szerelemben esni... a Duna partján szoktunk csókolózni, a csónakázók távolról figyeltek...

Engur felesége: terveket szőttünk a jövőre nézve, de nem volt egyszerű, mivel miután a kommunisták elárastották a szigetet, nem találtunk lakást. Minden lehetőséget ki kellett próbálnunk..." (Nicolae 2010).

Az emlékezés szereplői – kontinuum csoporthoz tartozás

A dokumentum-műsor szerkesztője olyan emberi helyzetet mutat be a hallgatónak, ami egy „két-kultúrás” párkapcsolatot mutat be, a román férj és a török feleség szerelme szintén a szigethez kötődik, de túlélte a sziget eltűnését, ma is együtt él a házaspár. Ennél a mozzanatnál is érdemes megállnunk egy pillanatra, mert az emlékezés végigkíséri a műsort, erről pedig érdemes idézni Pléh Csaba Halbwachs-ra utaló sorait, *A természet és a lélek* című kötetéből: „A múlt mindig egy emlékezeti szűrőn át jelenik meg számunkra, 'nyers emlékek' tulajdonképpen nincsenek is. Ez a szűrő abban az értelemben társas jellegű, hogy a 'dolgozókra' mindig egy adott társadalmi szerepünknek megfelelően emlékezünk vissza. Nemcsak individuális emlékezetünk mutatja azonban a csoportnormák hatását, hanem a teljesebb emlékezeti rendszer abban az ér-

telemben *kollektív* is, hogy a csoporttagok emlékei egy normát alakítanak ki, rekonstrukcióik a múlt-ról az interakció függvényében konvergálnak egymás között. Az emlékek kontinuitását a csoporthoz tartozás adja meg” (Pléh 2003:229).

Liliana Nicolae végig vezeti a hallgatót ennek a csoportnak a kollektív emlékezésén, alanyai, vagyis beszélgető társai egy kialakított norma alapján emlékeznek, vagyis a sziget a boldog és békés gyermekkor, a bukolikus, fügeillatú és törökmézillatú nyarak, a szigeten szövődő és máig tartó házasság, mindaz, ami békés, és harmonikus, nemcsak a természettel, hanem az együtt élő emberekkel is harmóniában való létezés.

Riporter: ...Az Ada Kalehiek nem költöztek Simianra. Miután elhagyták a szigetet, mindenki arra ment, amerre látott. Itt van Tudor Ratoi a Mehedinti Megyei Archívumban, és a Vaskapu korábbi igazgatója, Petru Paun.

Ratoi: nem volt könnyű az Ada Kaleh-i emberek élete. Ami velük történt, bizonyos értelemben olyan ár volt, amit a civilizáció érdekében meg kellett fizetni. Tudja, a Vaskapu erőműnek is megvan az előnyei: olcsó elektromos energiát állít elő, szabályozza a dunai hajózást, és ennek bizony ára van, visszafordíthatatlanul megváltoztatta az ökoszisztémát és egyszerűen eltörölt bizonyos helysínket a térképről.

Petru Paun: nézze, az ország az erőműből többet profitál, mint egy szigetből a Duna közepén. Persze sajnáljuk azt, ami történt... de az embereknek előre megmondták, hogy biztonságban lesznek, ha elköltöznének a szigetről az elöntés előtt! Sajnáltam, mert a sziget gyönyörű volt. De mint a vízi erőművek szakértője, aki ott dolgozott, egyáltalán nem sajnálom. Ez a helyzet.

Zela: legtöbben lerombolták a házukat, elhurcolták a téglákat és újat építettek belőle a folyóparton. Néhányan közülünk elhagyták Constanța-ban a Fekete-tengeren. De a nagy azt mondta, ennek az illata nem olyan, mint a Dunáé, és visszajöttünk onnan, közel a szigethez. Boldogabb volt itt, de hetente egyszer lement a partra sírni. Kisírta a szívét, tudja...

...

Riporter: a constantia mecsetben van egy híres szőnyeg Ada Kalehről. Azt mondják, ez a legnagyobb Európában.

Az imám: a szőnyeg a szigetről került ide, ez a szultán ajándéka. Egy lány 16 évig szötte, és 420 kiló a súlya.

Riporter: néhány Ada Kaleh-i lakos most Constantába él, a Fekete-tenger partján.

Háttérzaj: kopogás az ajtón, ami kinyitlik.

...

Riporter: egy 70 éves nőt látogatunk meg – a fiával és Laurával jöttem, aki az Ada Kaleh-i pék lánya.

Az öregasszony fia: hadd mutassak be neked valakit. Itt van Luta úr unokája!

Öregasszony: Luta ki?

Az öregasszony fia: A pék!

Az öregasszony: Ó! Mit csinálsz itt lányom?

Laura: beszélgetni jöttem...

Riporter: az öregasszony, Megmet Miriam már egy ideje megvakult és a régi emlékeinek él.

Laura: milyen volt az élet a szigeten?

Öregasszony: Hát, nem volt könnyű, tudod, de megszoktuk!

Laura: mire emlékszik még a szigetről?

Öregasszony: mindenre emlékszem. Mindenre!

Az öregasszony elsírja magát.

Az öregasszony fia: Ne sírj! Na, hagyd abba!

Öregasszony: Mindig a szülőföldemre gondolok. A túlvilágon is emlékezni fogok, úgy gondolom. Azután hagytam el az otthonom, hogy megcsókoltam a ház négy sarkát. Nem tudtam abahagyni a sírást, amikor menni kellett. Volt egy kutyám... megérezte, hogy valami nincs rendben és nem akarta elhagyni a helyet...

Az öregasszony ismét sírva fakad: úgy örülök, megint tudtam beszélni valakivel a szigetről... De szeretném tudni... hogy van Alisei, Seidin fia.

Laura: pár hete halt meg...

Öregasszony: mi van Bicával, vagy Lenutával, Reuf lányával?

Az idős Miriam nem hagyja, hogy elmenjünk. És valamit énekelni akar, amikor mégis megyünk.

Török szerelmi ének (Nicolae 2010).

A média szerepértelmezése – történeteink és a felelősség

Itt ér véget a rádió-dokumentum műsor.

Emléket állít a szigetnek, felidézi az ott élők mindennapjait, közel hozza a hallgatóhoz a békés török és román együttélést, az egymás kultúráját tisztelő embereket.

Amennyiben a média feladataira gondolok, ebben az esetben hibátlanul történik meg a társadalmi interakció üzeneteken keresztül, vagyis a hallgatóban egyszerre affektív és kognitív módon tudatosul

a kérdés: valóban érdemes volt elárasztani a szigetet, szétzilálni egy békés és tradicionális emberi közösséget? A kérdésre nem kapunk választ, ez is előnye a hangdokumentumnak, pusztán arra a felelősségre emutat rá, ami egy ilyen döntést meghozásában résztvevőkre hárul.

A humánökológia alap gondolatáról, imperativusáról, az emberi felelősségről, vagyis az etikus cselekvésről és az emberi közösségek és a természetbe való durva beleszólás kapcsolatáról kifejezően és meggyőző erővel szól, miközben semmilyen tudományos szakkifejezés, ideológiai eszmefuttatás nem hangzik el a rádió-dokumentum műsorban.

Nem hagyhatom szó nélkül, hogy a hazai közmédiában jó ideje nincsen képviselve a dokumentum-műsor műfaja. A jövő nemzedék nem hall majd sem a római-parti csónakházakról, sem a vörösiszap-tragédiáról, vagy azokról a történetekről, amelyek a mi generációnk történetei.

Érzékenyítés, avagy értelem és érzelem

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Társadalomtudományi karának mára már tradicionálissá vált évi konferenciája, a „Kulcskérdések” mottója 2013-ban *Érzelem* és *értelem* volt. Valóban, kulcskérdés, hogy megértsük, az emberi érzelem fontosságát, hiszen mindennapjainkat, társadalmi közérzetünket és politikai gyakorlatunkat is meghatározza a felismerés, az embereket érzelmeik lebecsülésével nem lehet „megváltani”, az érzelmekkel számolni kell és számítani is kell ezekre.

A művészet számára amúgy evidenciaként összetartozó két fogalom valahogyan a tudomány (és a politika) számára újralfedezendő nóvum. A médiában e kettő, a kognitív és affektív hatások alkalmazása média-műfajonként eltérő, a tudományos ismeretterjesztő tartalmak rendre a tényeket és érveket, új információkat egymás mellé sorakoztatva a racionalitásra alapoznak, míg az irodalmi, zenei tartalmak a tartalomfogyasztó érzelmeit kívánják mozgósítani. Amikor tartalomról beszélek, akkor ezzel is jelzem, aláhúzom, hogy ma a médiában számtalan műfaji tartalom létezik, ennek hordozója is lehet a legkülönfélébb eszköz, a jól ismert digitális konvergencia következtében.

A közmédia felelőssége kézenfekvő a környezetünkkel kapcsolatos kérdésekről való tájékoztatásban, az ilyen kérdések megértéséhez szükséges tudományos tartalmaknak a *közszámára* való, érthető átadásában, bizonyos időszakokban e feladatnak a

közmédia megfelel, máskor kevésbé. Azonban ilyen kérdésekre való *érzékenyítés* nem jelenik meg, ami az affektív és kognitív eszközök együttes alkalmazásával történik, és ami hosszútávon hatásosabb eszköz az attitűdök alakításában, mint a szigorúan vett tudományos tényközlő tartalom.

A *Descartes tévedése* című kötetben Antonio Damasio felkavaróan bizonyítja, hogy az agy és lélek nem elválasztható egymástól, a cím arra utal, hogy kritizálja Descartes dualista felfogását. Az a sugallat, hogy a gondolkodás és az erkölcsi ítélet, valamint a fizikai fájdalomtól vagy érzelmi izgalmól következő szenvedés a testtől függetlenül létezhetnek” (Damasio 1996:240). Damasio nem vitatja, hogy a szélsőséges érzelmek károsak lehetnek, és rossz döntésekhez vezethetnek, ám elutasítja azt a nézetet, hogy kívánatos – vagy akár lehetséges – lenne csakis „hideg fejjel” élni, hiszen érzelmek és racionalitás szorosan összefonódik: „az érzelem és az érzés hiánya nem kevésbé káros, nem kevésbé hajlik arra, hogy megrontsa azt a racionalitást, amely sajátosan emberivé tesz minket, s mely módot ad arra, hogy a személyes jövőnknek, a társas konvencióknak és az erkölcsi elveknek megfelelően döntsünk” (Damasio 1996:12).

Dennis McQuail a különböző média-hatások elemzésekor jelentős szerepet tulajdonít a véleményklímák formálásának – bár a kötet megjelenésének éve, vagyis 2000 óta eltelt időszak a televízió szerepének csökkenését hozta, és számtalan új média-jelenség született, éppen az *új média* rohamos terjedésének köszönhetően – a következő megállapítást nem vonom kétségbe: „A médiának még mindig hitelesnek kell lennie, hogy üzenete célba érjen és igen sok eredmény igazolja, hogy a közönségek meglehetősen szkeptikusak és talán még inkább azzá válnak” (McQuail 2003:402).

A teljesen egyforma hangvételű és műsor-struktúrájú kereskedelmi média és az egyre fragmentáltabb internet-alapú médiafogyasztás világában feltételezem, hogy az emberi szó, a *vox humana*, vagyis a dokumentumok vonzzák a tartalomfogyasztót és hitelesítik a tartalmat.

A médiával szemben szkeptikus közönséget az emberi történetek, a dokumentum műsorok, filmek megtalálják és az értelemre és érzelemre egyszerre ható, hiteles történetek hatása, hosszú távú, érzékenyítő hatása várható.

Visszatérve Denis McQuailhez: „A tagadhatatlan személyes ’olvasói hatalom’ ellenére arra is bőven van bizonyíték, hogy a közönség ’olvasatai’ gyakran megszokott és kiszámítható értelmezési pályákat

követnek, és hogy az ismertebb média-műfajokat, például a híreket és a tévé-sorozatokat valószínűleg a szándéknak megfelelően értik – legalább olyan gyakran, mint ahányszor nem. A médiatartalomnak és a médiahasználati aktusoknak több jelentése van – valóban léteznek alternatív értelmező közösségek –, de a médiaműfajok többségét befogadók többnyire kiszámítható módon értik és a jelentés jórészt denotatív, egyértelmű. Oktalanság semmiben venni a szöveg erejét” (McQuail 2003:417).

A szöveg erejét, Ada Kaleh egykori lakóinak visszaemlékezését, a narratívát, a megszólalók hitelessége, (emberi, átélt, megélt) személyessége támasztja alá. Az ilyen tartalmakkal lehet – megítélésem szerint – érzékenyíteni a befogadót, mert ennek érzelmi lenyomata hosszú távú, tartós. Ennek egyik kulcsa, hogy az ilyen típusú tartalmakban sokszor megjelenik a katarzis, vagyis az a hatástípus, amely a hallgatót, nézőt megtisztult érzelmi állapotba emeli. A kódolás és dekódolás folyamatában a tartalom fogyasztójához a „preferált olvasat” erőteljes érzelmekhez kötődve jut el.

A média ma már kulcsintézménye a közsférának, megítélésem szerint a közösség nem mondhat le arról, hogy hatását a közérdek szolgálatába állítsa, és nem hihetjük azt sem, hogy a közszolgálati tartalom előállítását helyettesítheti az online világban születő szerteágazó és nagyon hasznos, de erősen fragmentált tartalom-előállítás.

„A közösségi média lenne az új köz(szolgálati) média?” – tette fel a kérdést Gálik Mihály média-kutató egy, a közszolgálatiágról szóló konferencián előadott prezentációjában. Így válaszolt a kérdésre: „A professzionális újságírás és a civil tartalomkészítés egybefonódása, a nem-nyereségérdekelt (non-profit) szereplők benyomulása a hírek termelésébe és elosztásába, az úgynevezett közösségi probléma elképesztő népszerűsége egyenesen vezetett a nagy ívű, merész tételhez (hype), hogy valójában a közösségi média lesz az új közmédia. Bármennyire is népszerű ez a hype, azért sok médiakutató van más véleményen, mit tagadjam, magam is. A nagyközönség kulturális közösség is a maga közös értékeivel, hiedelmeivel, tapasztalataival, s a tagjai közötti összetartozást, kohéziót a közösségi média által is erősített fragmentálódás komolyan veszélyezteti. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a civil újságírás üde frissessége sem helyettesítheti a szó nemes értelmében professzionális újságírás olyan erényeit a hírek termelésében és elosztásában, mit a pontosság, a megbízhatóság, a fontosság, a kontextusok érzékeltetése, az etika, a jó íráskészség, stb.”

A professzionális szerkesztő által elkészített dokumentum tudja megjeleníteni azt a hatást, amely a tömegműediumnak nemcsak következménye, de eredménye is. Bár „a médiahatások (effects of media) a társadalmi elemzés különböző szintjein kereshetők, a viselkedési-attitűd vagy affektív hatások és kognitív hatások” (McQuail 2003:433) egyikéről sem mondhatunk le, hogy ezekkel a hatásokkal élve a közműdiában üzeneteket jutassunk el a közösség tagjaihoz.

Ellenkező esetben a kulturális közösségünk Ada Kaleh sorsára jut, vagyis eltűnik.

Abstract

The Recollecting Media: Ada Kaleh – The Vanished Island

Ada Kaleh was an island on the Danube until it was flooded in 1970. The Communist regime decided to flood the island in order to build a hydropower plant in the area. Ada Kaleh's inhabitants – most of them ethnic Turks – were forced to leave but for many of them the departure was a real tragedy.

Ada Kaleh was famous for its exoticism, lush Mediterranean vegetation and the Turkish sweets made and sold there. They said the island was like a floating Istanbul, 'a little Orient' on the Danube. In the last years of its existence, the island was being visited by thousands of tourists attracted by the charm of this place. Liliana Nicolae set out to unearth, with help from former locals, the atmosphere and history of this island.

The documentary presents the history of a small island of the Danube, the life and culture of the inhabitants that used to be a well-functioning community. It was ruined by a political decision than not only demolished the island but disrupted the village too. (I'm quoting from the documentary with the permission of the author.)

The analysis of the documentary shows how the creator's own narrative is constructed from the memories of the old residents and their narratives. It also shows how this narrative contributes to the preservation of our European stories and rethinking of community disrupting politics.

Felhasznált szakirodalom

- Carrière, Jean-Claude – Delumeau, Jean – Eco, Umberto – Gould, Stephen Jay 1999 *Beszélgések az idők végezetéről*. Budapest, Európa.
- Csányi Vilmos 1999 *Ezredvégi ember*. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung.
- Damasio, Antonio 1996 *Descartes tévedése*. Budapest, Aduprint.
- Dewey, John 2000 A társadalom élete. In Lányi András szerk. *Természet és szabadság*. Budapest, Osiris.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2013 *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón és utána*. Budapest, Typotex.
- Lányi András 2000 *Természet és szabadság*. Humán-ökológiai olvasókönyv. Budapest, Osiris.
- McQuail, Denis 2003 *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Osiris.
- Nicolae, Liliana 2010 *Ada Kaleh – The Vanished Island*. [Hangfelvétel] (Romanian Radio Broadcasting Corporation). /Lásd még színesben: <http://sarahinromania.canalblog.com/archives/2012/08/08/24857986.html/>
- Pléh Csaba 2003 *A természet és a lélek*. Budapest, Osiris.